

JANUSZ GAWRZYŃSKI

RELACJE: ŚRODKI TRWAŁE — PRACA — WYNIKI GOSPODAROWANIA W DROBNEJ WYTWÓRCZOŚCI

Badania relacji: środki trwałe — praca — produkcja przynoszą pozytywne wyniki, zwłaszcza w naświetlaniu zagadnień wpływu technicznego uzbrojenia pracy na jej wydajność. Pracę żywą i jej techniczne uzbrojenie odnosi się przy tym do produkcji globalnej lub produkcji czystej.

Znaczenie doskonalenia rachunku ekonomicznego wzrasta wraz z rozwojem życia gospodarczego. Uzasadnia to podejmowanie badań nad przydatnością wskaźnika relacji do porównań efektywności działalności gospodarczej. Efektywność jest tu rozumiana jako osiągnięcie — przy danych środkach możliwie największych rozmiarów, o pożądanej strukturze i jakości produkcji dóbr i usług¹. W badaniach tych wydaje się celowe między innymi uzyskanie odpowiedzi na nasuwające się pytania: 1. jakie mierniki wyników gospodarowania i w jakich warunkach są najbardziej przydatne do zastosowania w relacjach mających na celu porównywanie efektywności działalności gospodarczej; 2. jaka jest przydatność wskaźników relacji do porównań efektywności działalności objętej poszczególnymi dziedzinami gospodarowania (układami społeczno-gospodarczymi). Jedną z tych dziedzin jest drobna wytwórczość².

I. AKUMULACJA FINANSOWA JAKO MIERNIK JAKOŚCIOWY

Wśród mierników dotyczących wyników działalności gospodarczej wartość produkcji globalnej ma w badaniach porównawczych dość ograniczone zastosowanie. Wynika to przede wszystkim z faktu, że jest ona w zasadniczej mierze funkcją wielkości kosztów. W wartości produkcji globalnej przemysłu w r. 1965 koszty materialne, płace i koszty niematerialne stanowiły łącznie około 82%³.

¹ Bor. Z. Madej, *Zysk w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1963, s. 71.

² J. Gawrzyński, *Drobna wytwórczość jako element rynku nabywcy*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 1966, z. IV, s. 146.

³ Na podstawie danych Rocznika Statystycznego GUS 1966, s. 78 i 79,

Struktura kosztów, jak też ich udział w wartości produkcji globalnej są odmienne w poszczególnych działach i dziedzinach gospodarki. Występuje zwłaszcza całkowita nieporównywalność wartości produkcji globalnej wyrobów i usług, ze względu na odmienny udział kosztów materialnych. Toteż za pomocą wartości produkcji globalnej nie można prawidłowo porównać wyników działalności gospodarczej nie tylko działów i gałęzi gospodarki, ale także działalności układów społeczno-gospodarczych i jednostek gospodarczych wewnątrz działów. Dotyczy to w szczególności stopniu takiej dziedziny gospodarowania, jaką jest drobna wytwórczość. Na przykład w wartości produkcji całej uspołecznionej drobnej wytwórczości w r. 1965 wartość usług przemysłowych wynosiła 7,3%, podczas gdy udział tej działalności usługowej w ogólnym zatrudnieniu stanowił 12,9%. Wskaźnik udziału usług w wartości produkcji globalnej nie może charakteryzować nawet rozmiarów działalności usługowej w stosunku do całej działalności.

Wartość produkcji globalnej może być natomiast przydatna do porównań zmian rozmiarów działalności gospodarczej, jeśli nie zmieniła się równocześnie struktura asortymentowa produkcji.

Dla celów porównywania wyników gospodarowania znacznie bardziej przydatna jest wartość produkcji czystej. Niewystępowanie tu wartości kosztów materiałowych zapobiega zniekształceniom związanym z odmienną strukturą kosztów w produkcji dóbr i usług, jak też z obrotami pomiędzy jednostkami gospodarczymi w ramach kooperacji. Podstawowe części składowe produkcji czystej, płace i akumulacja finansowa różnią się od siebie w zasadniczej mierze. Płace z punktu widzenia społecznego są zarówno nakładem, jak i wynikiem działalności gospodarczej. Akumulacja finansowa, składająca się z podatku obrotowego i zysku, jest w skali społecznej całkowicie wynikiem gospodarowania.

Przydatność produkcji czystej do porównań wyników gospodarowania jest zwiększona przy stosowaniu oprocentowania środków trwałych. Stanowi ono tu, analogicznie do płac, zarówno koszt, jak i wynik działalności, który powinien być wliczony do wartości produkcji czystej. Jako koszt działalności oprocentowanie środków trwałych jest wyrazem obowiązku produktywnego ich wykorzystywania. W skali dziedziny gospodarowania lub poszczególnego przedsiębiorstwa oprocentowanie stanowi rzeczywisty koszt, wliczany do kalkulacji i odprowadzany do budżetu. Oprocentowanie środków trwałych umożliwia w wartości produkcji czystej w zasadzie równoważne odzwierciedlenie wpływu nie tylko pracy żywej, ale także jej technicznego uzbrojenia.

Przy braku oprocentowania środków trwałych korzystanie z wartości produkcji czystej jako miernika wyników działalności w nieprawidłowy sposób podwyższałoby je w takich dziedzinach gospodarowania, jak drobna wytwórczość, posiadających gorsze wyposażenie techniczne i odpowiednio stosunkowo większe zatrudnienie i fundusz płac. Przy oprocentowaniu

towaniu środków trwałych tylko niektórych dziedzin działalności⁴ porównywanie z nimi pod względem wartości produkcji czystej tych dziedzin, w których oprocentowanie nie jest wprowadzone, zaniżałoby wyniki tych ostatnich.

Składnik produkcji czystej, jakim jest akumulacja finansowa, jako miernik wyników w zasadzie nie ulega zniekształceniom powodowanym przez zróżnicowany w poszczególnych dziedzinach działalności poziom technicznego uzbrojenia pracy. Warunkiem jest tu jednak nie wliczanie oprocentowania środków trwałych do akumulacji finansowej, lecz uważanie go za odrębny składnik produkcji czystej.

Zmiany rozmiarów zastosowania pracy żywej albo uprzedmiotowionej w postaci maszyn i urządzeń znajdują w zasadzie odpowiednie odbicie w akumulacji przez zmiany poziomu kosztów. Koszty działalności obejmują bowiem zarówno fundusz płac, który jest odpowiednikiem udziału pracy żywej, jak też amortyzację, będącą odpowiednikiem pracy uprzedmiotowionej w środkach trwałych. Z drugiej strony zwiększone zaangażowanie sił wytwórczych, wyrażające się tu we wzroście płac i amortyzacji, powoduje zwiększenie rozmiarów działalności i wzrost przychodów brutto, a więc także odpowiedni wzrost akumulacji finansowej.

Przydatność akumulacji finansowej jako miernika wyników jest jednak w dużym stopniu uzależniona od systemu ustalania cen realizowanych wyrobów i usług. Przy cenach wyznaczanych na podstawie przeciętnego kosztu w gałęzi przemysłu i narzutu na zysk przedsiębiorstwa, akumulacja finansowa jest funkcją kosztów lub ich składników i rozmiarów działalności. Ten sposób ustalania cen dotyczy przede wszystkim środków produkcji i usług produkcyjnych, a więc aktualnie produkcji nie weryfikowanej przez rynek. Akumulacja finansowa może tu być miernikiem porównawczym o zakresie ograniczonym do takiej samej lub podobnej produkcji.

Odmienne przedstawia się sytuacja w odniesieniu do cen przedmiotów spożycia oraz usług świadczonych w ramach sfery produkcji materialnej, które są przeznaczone bezpośrednio na cele konsumpcji. Ceny są ustalane z uwzględnieniem aktualnych warunków dostosowywania podaży i popytu, jak też elementu substytucji dóbr i usług. Pozwala to przyjmować założenie, że ceny towarów i usług w zasadzie odpowiadają ich cechom użytkowym. Wartość zrealizowanych towarów wyrażona w cenach obrazuje udział w zaspokajaniu konsumpcyjnych potrzeb społeczeństwa.

Akumulacja finansowa w zakresie produkcji służącej bezpośrednio celom konsumpcji i weryfikowanej przez rynek może pełnić funkcję mier-

⁴ Uchwała 279 Rady Ministrów z 28 X 1963 r. wprowadziła oprocentowanie środków trwałych w przemyśle zarządzanym centralnie. Środki trwałe w drobnej wytwórczości dotychczas nie podlegają oprocentowaniu.

nika jakościowego wyników działalności. Miernik ten ma duże znaczenie zwłaszcza dla porównań wyników działalności drobnej wytwórczości, gdyż charakteryzuje się ona zdecydowaną przewagą wytwarzania dóbr i usług na cele konsumpcji.

Akumulacja finansowa, składająca się z zysku przedsiębiorstw, podatku obrotowego i różnic budżetowych, jest w zasadzie równoważna wartości produktu dla społeczeństwa zawartego w wytworzonych wyrobach. Odchylenia od tej zasady występują w postaci różnic wartości między cenami sprzedażnymi a kosztami własnymi produktów wytworzonych a nie sprzedanych⁵.

Można jednak uważać, że wytworzone produkty dopiero przynajmniej przez ich przejście do obrotu towarowego uzyskują społeczną akceptację swej przydatności. Wyraz tej akceptacji jest potrzebny zwłaszcza przy produkcji towarów przeznaczonych na rynek, gdzie niedostosowanie struktury produkcji do zapotrzebowania wciąż jeszcze niejednokrotnie występuje. W tym ujęciu pewne odchylenia akumulacji finansowej od wartości wytworzonego produktu dla społeczeństwa nie stanowiłyby czynnika zniekształcającego ocenę wartości tego produktu efektywnie zaspokajającej potrzeby gospodarki narodowej.

Odchylenia akumulacji finansowej przejawiają się także we wliczeniu do kosztów działalności przedsiębiorstw niektórych drobnych składników produktu dla społeczeństwa, jak np. pewnych podatków terenowych. Rozmiary tych różnic są jednak niewielkie.

W tym stanie rzeczy uważanie akumulacji finansowej za odpowiednik produktu dla społeczeństwa wydaje się uzasadnione na skutek wynikających stąd korzyści. Polegają one na umożliwieniu łączenia w badaniach efektywności ekonomicznej elementów makroekonomicznych, gdzie akumulacja finansowa występuje jako jeden z zasadniczych składników dochodu narodowego, oraz elementów z zakresu mikroekonomicznego, jak wyników działalności przedsiębiorstw.

Dane statystyczne dotyczące udziału poszczególnych składników w wartości produkcji czystej wskazują na wzrastające znaczenie akumulacji finansowej. W latach 1960—1965 zaznaczył się w wartości produkcji czystej systematyczny spadek udziału płac. Równocześnie udział akumulacji finansowej zwiększył się w całej gospodarce uspołecznionej z 37,6% do 41,5%, a w przemyśle z 45,4% do 50,8%⁶. Jest to między innymi spowodowane potrzebą wzrostu produktu dla społeczeństwa, w związku z coraz większym znaczeniem usług pośrednio oddziałujących na wzrost produktu społecznego, jak oświata i nauka.

Obok zwiększania się akumulacji finansowej jako składnika dochodu narodowego, wzrasta także jej rola jako miernika wyników działalności

⁵ Z. Fedorowicz, *Finanse w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1966, s. 215,

⁶ Roczniki Statystyczne GUS 1964, s. 69; 1966, s. 79.

gospodarczej. Zintensyfikowanie procesów gospodarowania powoduje, że potrzebna jest ocena wyników działalności przedsiębiorstw zarówno pod względem obniżania kosztów jednostkowych, jak też właściwego dostosowania struktury produkcji do popytu. Jedynie syntetyczne wskaźniki wyników działalności, jak akumulacja albo zysk, dają możliwość takiej oceny. Inne mierniki, jak produkcja globalna i produkcja czysta, zawierają w sobie elementy kosztów. Mierniki te, wykorzystywane jako podstawa do budowy zespołowych bodźców ekonomicznych, mogą wpływać ujemnie na dążność do obniżki kosztów materiałowych i osobowych w przypadku produkcji globalnej oraz tylko osobowych w przypadku produkcji czystej. Dotyczy to zwłaszcza drobnej wytwórczości. O ile w całym przemyśle udział płac w wartości produkcji czystej wynosił 37,1%, o tyle w przemyśle spółdzielczym 45,9%⁷.

II. PRZYJĘTE MIERNIKI PRACY I ŚRODKÓW TRWAŁYCH

Składnik relacji, jaki stanowią środki trwałe jest na ogół ujmowany w postaci wartości środków trwałych brutto albo netto. W zależności od celu badań uwzględnia się wartość całego majątku trwałego albo tylko jego niektórych składników, a zwłaszcza maszyn i urządzeń.

Celowe wydaje się także rozważenie możliwości wykorzystania wartości amortyzacji jako miernika udziału środków trwałych w osiągniętych wynikach gospodarowania. Korzyścią takiego ujęcia, zwłaszcza w badaniach o charakterze statycznym, byłoby występowanie wszystkich elementów relacji w tych samych cenach, co niewątpliwie zwiększa porównywalność. Przeciw temu ujęciu przemawia to, że zużycie środków trwałych i amortyzacja są wielkościami, które z założenia są równe wartościowo jedynie w długich okresach czasu. Zużycie środków trwałych, odmiennie niż zużycie środków obrotowych, nie jest wielkością jednoznaczną, gdyż na wielkość tego zużycia wpływają nie tylko właściwości techniczne środków trwałych, ale także wyznaczające okresy ich eksploatacji decyzje⁸, które wynikają z założeń ekonomicznych.

Również między innymi z tych względów wartość środków trwałych netto nie przedstawia ich rzeczywistej użyteczności. Wartość netto majątku trwałego, uzyskana przez potrącenie amortyzacji księgowej od wartości pełnej majątku, jest znacznie niższa od rzeczywistej wartości majątku, odpowiadającego posiadanej zdolności wytwórczej⁹.

Z powyższych względów do badań relacji: środki trwałe—praca—aku-

⁷ Dochód narodowy Polski 1960—1963, s. 29.

⁸ J. Zajda, *Dochód narodowy, wartość dodana i produkcja czysta*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1966.

⁹ W. Lissowski, *Zastosowanie relacji: majątek — praca — produkcja w programowaniu rozwoju przemysłu*, Warszawa 1962, s. 41.

mulacja i zysk, przyjęto wartość majątku trwałego brutto najczęściej spotykane ujęcie środków trwałych w analogicznych relacjach.

W badaniach relacji: środki trwałe—praca—wyniki działalności gospodarczej często stosuje się w odniesieniu do pracy jednostki naturalne, jak liczba bezpośrednio zatrudnionych w działalności produkcyjnej i usługowej, lub liczba zatrudnionych ogółem. Niejednokrotnie, dla zwiększenia porównywalności uwzględnia się przy tym wskaźnik zmienowości. Dąży się także o zniwelowania wpływu zmienowości na rzeczywistą wielkość wydatkowanej pracy przez jej ujmowanie w roboczogodzinach. Jest to jednak trudne do szerszego zastosowania ze względu na pracochłonność obliczeń oraz ze względu na to, że praca nie jest w ten sposób przedstawiana w publikacjach statystycznych. Powyższe ujęcia uwzględniają czas pracy, pomijają jednak w zasadzie jej zróżnicowanie.

Wykorzystuje się także możliwość przedstawiania wydatkowanej pracy w postaci funduszu płac. Nie stanowi to oczywiście metody obiektywnej kwalifikacji „wartości” różnych rodzajów pracy żywej¹⁰. Pozwala jednak ująć we wspólnym mierniku bardziej dokładnie pracę zróżnicowaną co do czasu jej trwania oraz co do jej jakości. Dodatkowym uzasadnieniem takiego ujęcia wydaje się występowanie rynku pracy. Wpływa on na osiąganie przez bardziej kwalifikowaną pracę wyższego wynagrodzenia, co znajduje odzwierciedlenie w funduszu płac. Ujmowanie wydatkowanej pracy w postaci funduszu płac w zastosowaniach do relacji w drobnej wytwórczości jest szczególnie potrzebne. Nakład pracy mierzony tu liczbą zatrudnionych w zakładach zwartych oraz w systemie prac nakładczych byłby nieporównywalny. Osoby wykonujące pracę nakładczą mogą pracować w dowolnie wybranym przez siebie czasie, osobiście lub przy pomocy członków rodziny, pozostających z nimi we wspólnym gospodarstwie domowym¹¹. Porównywalność pracy w zakładach zwartych i w systemie prac nakładczych stanowi w drobnej wytwórczości dość istotne zagadnienie, gdyż np. w spółdzielczości pracy przy końcu r. 1965 chałupnicy stanowili 21% ogółu zatrudnionych w działalności przemysłowej.

Ujmowanie wydatkowanej pracy w postaci funduszu płac umożliwia przedstawianie relacji środki trwałe—praca—akumulacja finansowa lub zysk w jednolitym wyrażeniu wartościowym.

III. RELACJE: ŚRODKI TRWAŁE — PRACA — AKUMULACJA FINANSOWA W USPOŁECZNIONEJ DROBNEJ WYTWÓRCZOŚCI

Rozmiary zaangażowania sił wytwórczych i wyniki gospodarowania w państwowym przemyśle drobnym i w spółdzielczości pracy na tle ca-

¹⁰ Ibidem, s. 59.

¹¹ Uchwała Zarządu CZSP nr 154/66 z 2 XI 1966 r.

tego przemysłu uspołecznionego przedstawia w liczbach bezwzględnych zestawienie (tab. 1)¹².

Tabela 1

Rodzaj przemysłu	Środki trwałe brutto w mln zł	Zatrudnienie w tys. osób	Fundusz płac w mln zł	Produkcja czysta w mln zł	Akumulacja finansowa w mln zł	Zysk w mln zł
Cały przemysł uspołeczniony	646 345	3 760,3	90 700	224 400	133 700	60 600
w tym:						
Państwowy przemysł drobny	9 839	135,5	3 160	6 964	3 804	2 566
Spółdzielczość pracy — działalność przemysłowa	9 152	284,2	7 183	12 084	4 901	3 716

Wykorzystując podane wielkości dla obliczenia relacji: środki trwałe—praca—wyniki gospodarowania, można przyjąć wyrażenie wartościowe dla obu elementów obrazujących techniczne uzbrojenie pracy, tj. zarówno dla środków trwałych, jak i samej pracy. Techniczne uzbrojenie pracy w pełnym wyrażeniu wartościowym w dziedzinie gospodarowania można rozumieć jako wartość środków trwałych przypadającą na 1 zł funduszu płac. Dla ogólnych porównań efektywności gospodarowania w drobnej wytwórczości takie ujęcie wydaje się celowe w związku ze znacznym zróżnicowaniem czasu pracy osób zatrudnionych w systemie prac nakładczych i rzemieśle indywidualnym w stosunku do normowanego czasu pracy w zakładach zwartych.

Techniczne uzbrojenie pracy w uspołecznionym przemyśle, w tym w uspołecznionej drobnej wytwórczości, jako wartość środków trwałych (brutto) na 1 zatrudnionego oraz jako wartość środków trwałych (brutto) na 1 zł funduszu płac przedstawiają odpowiednio liczby z tabeli 2.

Tabela 2

Wyszczególnienie	Wartość środków trwałych (brutto)	
	na 1 zatrudnionego w tys. zł	na 1 zł funduszu płac w zł
Cały przemysł uspołeczniony	171,9	7,12
w tym:		
Państwowy przemysł terenowy	72,6	3,11
Spółdzielczość pracy	32,2	1,27

¹² Dane dotyczące całego przemysłu: Rocznik Statystyczny GUS 1966, s. 79, 110, 147; produkcja czysta — bez kosztów niematerialnych, dla porównywalności z danymi dostępnymi w drobnej wytwórczości.

W przemyśle kluczowym wyższy stopień technicznego uzbrojenia pracy powoduje bardziej korzystną relację pracy mierzonej funduszem płac i akumulacji finansowej w stosunku do drobnej wytwórczości. Porównanie relacji: środki trwałe—praca—wyniki gospodarowania, przedstawia tabela 3.

Tabela 3

Rodzaj przemysłu	Na 1 zł środków trwałych			Na 1 zł funduszu płac		
	produkcja czysta w zł	akumula- cja finanso- wa w zł	zysk w zł	produkcja czysta w zł	akumula- cja finanso- wa w zł	zysk w zł
Cały przemysł uspo- łeczniony	0,35	0,21	0,09	2,47	1,47	0,67
w tym:						
Państwowy przemysł drobny	0,71	0,39	0,26	2,20	1,20	0,81
Spółdzielczość pracy (działalność przemy- słowa)	1,40	0,54	0,41	1,40	0,68	0,52

Na zróżnicowanie relacji: środki trwałe—praca—akumulacja finansowa oddziałują przede wszystkim: różnice w sposobie ustalania cen środków wytwarzania i przedmiotów spożycia; częściowa wzajemna substytucja ilości pracy żywej i jej technicznego uzbrojenia¹³; rzeczywista efektywność wykorzystania sił wytwórczych wynikająca między innymi z organizacji pracy i doboru metod produkcji.

W miarę zmniejszania się wpływu odmiennego ustalania cen środków produkcji i przedmiotów spożycia relacje: środki trwałe—praca—akumulacja finansowa lub zysk, wewnątrz poszczególnych dziedzin gospodarowania są bardziej zbliżone do siebie. Przedstawiają to współczynniki zmienności obliczone jako procentowy stosunek odchylenia przeciętnego relacji:

a) wszystkich gałęzi przemysłu — w stosunku do średniej całego przemysłu;

b) gałęzi przemysłu charakteryzujących się przewagą produkcji przedmiotów spożycia i w związku z tym zbliżonym udziałem podatku obrotowego — w stosunku do średniej w tych gałęziach, ujmowanych jako zbiorowość statystyczna, są to gałęzie przemysłu, w których udział podatku obrotowego w produkcji czystej przekracza 30%, a mianowicie: przemysł gumowy, papierniczy, włókienniczy, skórzano-obuwniczy, spożywczy;

c) 28 zjednoczeń państwowego przemysłu terenowego — w stosunku do średniej całego tego przemysłu.

¹³ J. Pajestka, *Czynniki wzrostu produkcji. Materiały do studiowania ekonomii politycznej*, Warszawa 1964, s. 278.

Tabela 4

Współczynnik ¹⁴ zmienności w %	Wszystkie gałęzie całego przemysłu uspołecznionego*	Wybrane gałę- zie tego przemysłu	Zjednoczenia przemysłu 1964	państwowego terenowego 1965
Akumulacja na 1 zł środków trwałych	68,8	40,—	37,1	32,1
Zysk na 1 zł środ- ków trwałych	60,—	62,8	44,5	37,4
Akumulacja na 1 zł funduszu plac	58,4	38,—	27,5	24,4
Zysk na 1 zł fundu- szu plac	52,1	56,7	29,4	22,2

*Bez przemysłu solnego - dane za r. 1963

Porównania relacji dotyczących całego przemysłu, jego wybranych gałęzi i przemysłu terenowego potwierdzają zwiększanie się przydatności relacji jako mierników wyników działalności gospodarczej w miarę brania pod uwagę dziedzin gospodarowania o zbliżonej pod względem udziału środków wytwarzania i przedmiotów spożycia strukturze produkcji. Współczynniki zmienności wskaźników akumulacji na 1 zł środków trwałych oraz na 1 zł funduszu plac znacznie zmniejszają się w dziedzinach działalności odznaczających się zbliżonym udziałem w produkcji na zaopatrzenie rynku wewnętrznego.

Porównania relacji wykazują także w dziedzinach gospodarczych i w jednostkach organizacyjnych, w których przeważa działalność na potrzeby rynku wewnętrznego, mniejszy współczynnik zmienności wskaźników dotyczących akumulacji niż wskaźników dotyczących zysku. Wynika to z podstawowego obowiązku jednostek gospodarczych płacących podatek obrotowy, przede wszystkim uiszczenia tej formy produktu dla społeczeństwa. Pozostała część akumulacji, stanowiąca zysk przedsiębiorstw i spółdzielń, jest więc tu bardziej uzależniona od wahań powstających na skutek zmiennych warunków gospodarowania.

Drobna wytwórczość jest dziedziną, w której dwa podstawowe piony gospodarki uspołecznionej — państwowy przemysł terenowy i spółdziel-

¹⁴ Wyliczenia dotyczące gałęzi przemysłu oparte na danych: Rocznik Statystyczny GUS 1965, s. 101; Statystyka przemysłu 1963, s. 73; Dochód narodowy Polski 1960—1963, s. 31 i 32. W wyliczeniach tych wskaźniki relacji ujęto jako przybliżone mierniki działalności gospodarczej, charakterystyczne dla każdej gałęzi przemysłu, przy czym im mniejszy jest zniekształcający wpływ ustalania cen na wielkość akumulacji, tym większe jest zbliżenie relacji do funkcji miernika działalności. Podobnie relacje w zjednoczeniach państwowego przemysłu terenowego uważa się za zindywidualizowane przybliżone mierniki, charakterystyczne dla wydatkowanych w ramach zjednoczenia wielkości pracy żywej oraz dla jej technicznego uzbrojenia. Z powyższych względów dla ustalenia współczynników zmienności zastosowano odchylenia od średniej arytmetycznej nieważonej.

czość pracy, oraz większość ich jednostek organizacyjnych charakteryzują się zbliżoną strukturą działalności. Upoważnia to chyba do wykorzystywania relacji: środki trwałe—praca—akumulacja, dla porównań wpływu technicznego uzbrojenia pracy na wyniki gospodarowania w uspołecznionej drobnej wytwórczości. W tym celu zastosowano schemat:

$$\frac{Ak}{Z} = \frac{M}{Z} \cdot \frac{Ak}{M}$$

gdzie:

$\frac{Ak}{Z}$ akumulacja (wydatkowana praca żywa, mierzona funduszem płac = wydajność pracy mierzona akumulacją finansową);

$\frac{M}{Z}$ środki trwałe brutto w wyrażeniu pieniężnym (wydatkowana praca żywa, mierzona funduszem płac = techniczne uzbrojenie pracy w pełnym wyrażeniu wartościowym);

$\frac{Ak}{M}$ wartość akumulacji przypadająca na jednostkę wartości majątku trwałego.

Wykorzystując schemat dla przedstawienia wpływu technicznego uzbrojenia pracy na wyniki działalności gospodarczej utrzymujemy następujące stosunki¹⁵:

a) państwowy przemysł terenowy — $1,20 = 3,11 \cdot 0,386$;

b) spółdzielczość pracy — $0,68 = 1,27 \cdot 0,535$

Prawie dwukrotnie niższa wydajność pracy, mierzona akumulacją finansową, w przemyśle spółdzielczym znajduje swój odpowiednik w więcej niż dwukrotnie niższym technicznym uzbrojeniu pracy w tym przemyśle w porównaniu z państwowym przemysłem terenowym. Większa w przemyśle spółdzielczym o prawie 1/3 akumulacja na jednostkę wartości środków trwałych nie jest wystarczającym równoważnikiem około dwukrotnie niższej wydajności pracy (żywej). Relacje wskazują na niedoinwestowanie przemysłu spółdzielczego.

IV. RELACJE: PRACA — ŚRODKI TRWAŁE — AKUMULACJA FINANSOWA W NIE USPOŁECZNIONEJ DROBNEJ WYTWÓRCZOŚCI

Nie uspołeczniona drobna wytwórczość w gospodarce naszego kraju charakteryzuje się zdecydowaną przewagą rzemiosła. W ogólnej liczbie zatrudnionych w tym sektorze drobnej wytwórczości przy końcu r. 1965

¹⁵ Obliczono z dokładnością do dwóch miejsc po przecinku, na podstawie danych zawartych w poprzednio podanym zestawieniu.

udział rzemiosła wynosił 92%, a udział prywatnego przemysłu — 8%. Przeciętne zatrudnienie na zakład wynosiło analogicznie 1,8 osób, i 3,2 osoby, a szacowana przeciętna roczna dochodowość zakładu — 50 i 76 tys. zł.

Kształtowanie się udziału niektórych elementów produkcji czystej w działalności przemysłowej rzemiosła i prywatnego przemysłu przedstawia tabela 5¹⁶.

Tabela 5

Wyszczególnienie (r. 1965)	Nie uspołeczniona drobna wytwórczość ogółem w mld zł	W tym w %	
		rzemiosło	prywatny przemysł
Płace pracowników najemnych	1,4	82,3	17,7
Podatki obrotowy i dochodowy	1,6	85,5	14,5
Dochody netto właścicieli	5,8	89,5	10,5

Przemysł prywatny nawet w skali nie uspołecznionej drobnej wytwórczości nie jest liczny. Większość jego zakładów nie różni się pod względem zatrudnienia, dochodowości, a także wyposażenia w środki trwałe od dobrze zorganizowanych warsztatów rzemieślniczych, zwłaszcza w miastach, w rzemiosłach należących do gałęzi przemysłu metalowego, elektrotechnicznego i drzewnego. Uzasadnia to w przypadku braku wyodrębnionych materiałów statystycznych dla rzemiosła i przemysłu analizowanie nie uspołecznionej drobnej wytwórczości jako dość jednolitej całości.

Przeważający udział rzemiosła przemysłowego w wartości produkcji czystej przedstawia tabela 6, dotycząca płac, podatków i dochodów w rzemiosle według działów gospodarowania w mln zł w r. 1965.

Tabela 6

Rzemiosło	ogółem przemysł		W tym w dziale:		
			budownictwo	gospodarka komunalna	usługi niematerialne
Płace pracowników najemnych	1593	1128	454	11	195
Podatek obrotowy i dochodowy	1807	1420	375	12	51
Dochody netto właścicieli	6965	5058	1880	27	498

¹⁶ Rocznik Statystyczny GUS 1966, s. 79, i szacunki oparte na materiałach Związku Izb Rzemieślniczych. Dochody według Rocznika są większe od szacunków na podstawie materiałów ZIR o około 200 mln zł. Przepuszczalnie wynika to z uwzględnienia w dochodach również wartości amortyzacji.

Rzemiosło przemysłowe jest najliczniejsze i działalnością swą najbardziej zbliżone do działalności przemysłowej spółdzielczości pracy, jak też — chociaż już w mniejszej mierze — do państwowego przemysłu terenowego. Badanie relacji: środki trwałe—praca—wyniki działalności w rzemiośle przemysłowym, daje zatem największą możliwość porównań i uogólnień.

Praca w rzemiośle indywidualnym uwzględnionym jako całość odznacza się dużym zróżnicowaniem jakości. Na zróżnicowanie to w dużym stopniu wpływa między innymi podział ogółu zatrudnionych na kilka zasadniczych grup zawodowych (r. 1965)¹⁷:

zatrudnieni ogółem	176 833 osoby
w tym:	
właściciele i członkowie rodzin	108 549 osób
pracownicy najemni nie będący uczniami	31 052 osoby
uczniowie	37 232 „

Rzemieślnik samodzielny — właściciel warsztatu — pracuje zarówno fizycznie, jak też pełni funkcje organizatorskie w zakresie dostosowania usług i produkcji do potrzeb, zapewnienia zaopatrzenia w materiały, prawidłowej kalkulacji cen i kosztów. Ponosi on przy tym pełne ryzyko działalności gospodarczej. Musi aktualnie w ramach swoich dochodów zabezpieczyć odtworzenie zużytych środków trwałych, jak też powinien zabezpieczyć postęp techniczny w działalności zakładu. Jego kwalifikacje zawodowe i w związku z tym jakość jego pracy są więc na ogół znacznie wyższe niż pracowników najemnych. Rzemieślnicy indywidualni bardzo często pracują ponad 8 godzin dziennie.

Pracownicy najemni nie będący uczniami stanowią jedynie 17,5% ogółu zatrudnionych w rzemiośle. Ich kwalifikacje i jakość pracy są z kolei wyższe w porównaniu z pracą uczniów. Praca tych ostatnich także jest wewnątrznie znacznie zróżnicowana. Uczeń pierwszego roku nauki zawodu w zasadzie nie zwiększa dochodowości zakładu, chociaż pobiera wynagrodzenie. Uczeń ostatniego roku, jest już wartościowym pracownikiem zakładu.

Z powyższych względów odnoszenie wyników działalności rzemiosła do pracy ujmowanej w liczbie zatrudnionych lub nawet, gdyby było to możliwe, liczbie przepracowanych roboczogodzin, jest przydatne tylko w bardziej szczegółowych ujęciach. W ujęciach ogólnych korzystniejsze jest przedstawianie pracy w wyrażeniu wartościowym.

Nasuwa się przy tym pytanie, jaki jest wartościowy wyraz pracy właścicieli zakładów rzemieślniczych. Wydaje się, że w gospodarce planowej odpowiednikiem wydatkowanej pracy w zasadzie mogą być dochody rzemieślników netto. Państwo bowiem reguluje dochodowość działalności grup drobnotowarowych nie tylko przez system podatków, ale także

¹⁷ Rocznik Statystyczny GUS 1966, s. 86.

przez zasadniczy wpływ na układ kosztów oraz ceny usług i produktów. Przeciętna dochodowość warsztatów rzemieślniczych kształtuje się więc w zasadzie na poziomie płac średnio- i wysokokwalifikowanych pracowników gospodarki uspołecznionej.

Ujęcie wartościowe wydaje się także niezbędne dla sprowadzenia do wspólnego miernika pracy pracowników najemnych nie będących uczniami i uczniów. O ile stosunek zatrudnionych przedstawia się tu jak 45,5:54,5, o tyle stosunek płac jest zasadniczo odmienny¹⁹ i wynosi 80,2 : 19,8. Przy tym ujęciu akumulację finansową stanowiłaby wartość podatku obrotowego i dochodowego, będąca w nie uspołecznionej drobnej wytwórczości odpowiednikiem produktu dla społeczeństwa.

Następny składnik relacji — wartość środków trwałych w nie uspołecznionej drobnej wytwórczości, jest trudno porównywalny — ze względu na swoją strukturę — z wartością środków trwałych w państwowym przemyśle terenowym i spółdzielczości. Różnica polega na odmiennym udziale wartości budynków i budowli. Udział ten w ogólnej wartości środków trwałych²⁰ w państwowym przemyśle terenowym wynosi 58,4%, w przemyśle spółdzielczym 44,7%, w tym w spółdzielczości pracy 38,3%, a w nieuspołecznionej drobnej wytwórczości 6%.

W r. 1965 w całym rzemiośle 26,1% ogółu rzemieślników wykonywało swój zawód w mieszkaniu, przy czym w miastach udział ten wynosił 22%, a na wsi 33,4%. Są to przede wszystkim rzemieślnicy z grup rzemiosł: budowlanej, odzieżowo-włókienniczej i skórzaney. W wynajętych lokalach użytkowych pracowało 34,5% rzemieślników. Udział lokali wynajętych jest szczególnie duży w województwach zachodnich i północnych. Własne lokale użytkowe posiadało 39,4% rzemieślników. Znajdowały się one w znacznej mierze w domach mieszkalnych i tylko część własnych lokali użytkowych rzemiosła jest ujęta w majątku brutto.

Porównanie relacji: praca—środki trwałe—akumulacja finansowa według schematu:

$$\frac{Ak}{Z} = \frac{M}{Z} \cdot \frac{Ak}{M}$$

przy ujmowaniu wartości trwałych bez budynków i budowli w poszczególnych pionach drobnej wytwórczości przedstawia tabela 7 (1965 r.)²¹.

¹⁸ Miesięczne wynagrodzenie uczniów jest szacowane na około 500 zł. Szacunek oparto m. in. na stawkach wynagrodzeń uczniów w poszczególnych latach nauczania, według rozporządzenia przewodniczącego Komitetu Drobnej Wytwórczości z dnia 1 III 1960 r. w sprawie nauki zawodu w rzemieślniczych zakładach pracy (Dz. U. 97/60): I rok 150—260; II rok 320—386 III rok 480—600; IV rok 600—800.

¹⁹ Państwowy przemysł terenowy — dane za r. 1965, przemysł spółdzielczy — dane za r. 1965, Rocznik Statystyczny GUS 1966, s. 112, spółdzielczość pracy — dane za r. 1964, prywatna drobna wytwórczość — dane na 1 I 1961 r., powszechna inwentaryzacja, Rocznik Statystyczny GUS, s. 99.

²⁰ Wartość środków trwałych w rzemiośle przemysłowym oszacowano na pod-

Tabela 7

Wyszczególnienie	Wydajność pracy		Techniczne uzbrojenie		Akumulacja, środki trwałe
Państwowy przemysł terenowy	1,20	=	1,83	×	0,66
Spółdzielczość pracy	0,68	=	0,79	×	0,86
Rzemiosło przemysłowe	0,23	=	0,69	×	0,33

Wydajność środków trwałych w rzemiośle, mierzona wskaźnikiem akumulacji na jednostkę wartości środków trwałych, jest stosunkowo bardzo niska. W pewnym stopniu na obniżenie wskaźnika akumulacji w rzemiośle oddziałuje system cen. Niektóre materiały zaopatrzeniowe nie uspołeczniona drobna wytwórczość nabywa po wyższych cenach niż przemysł państwowy i spółdzielczość pracy. Zasadniczą przyczyną niskiej wydajności majątku trwałego jest jednak niewystarczający poziom społecznej organizacji działalności rzemiosła, a w szczególności za mało sprawna organizacja zaopatrzenia, a także — chociaż już w mniejszej mierze — zbytu,

*

Relacje: środki trwałe—praca—akumulacja finansowa są przydatnym narzędziem analizy porównawczej wyników gospodarowania. Dokładność wyników w dużej mierze jest uzależniona od systemu cen, jednak w miarę brania pod uwagę bardziej zbliżonych dziedzin działalności zniekształcający wpływ systemu cen maleje.

Podjęta próba badania tych relacji w drobnej wytwórczości wydaje się wskazywać w sferze praktyki gospodarczej na potrzebę zwiększenia stopnia technicznego ubrojenia pracy w spółdzielczości pracy, co jest możliwe między innymi poprzez maksymalne wykorzystywanie inwestycji pozalimitowych.

Porównanie relacji także potwierdza potrzebę zapewnienia ze strony organizacji rzemieślniczych większego stopnia społecznego zorganizowania działalności rzemiosła. Wzrost poziomu technicznego uzbrojenia pracy oraz lepsze wykorzystanie środków trwałych stanowią warunek poprawy wydajności pracy i wydajnego zwiększenia dostarczanej przez drobną wytwórczość wartości produktu dla społeczeństwa.

stawie wartości środków trwałych w działalności przemysłowej nie uspołecznionej drobnej wytwórczości (Rocznik Statystyczny GUS 1966, s. 99), oraz stosunku zatrudnionych w rzemiośle przemysłowym i prywatnym przemyśle. Relacje wyliczono z dokładnością do dwóch miejsc po przecinku.

RELATION OF CAPITAL ASSETS—LABOUR—ECONOMIC EFFECTS IN
SMALL INDUSTRY

S u m m a r y

The author discussing the individual measures of results of economic activity emphasises the specific role of financial accumulation as a quality measure of this activity.

In the relation capital assets — labour — financial accumulation or profits work input is illustrated in the form of payment funds by which the relation may expressed in a uniform value expression. The comparison of relations shows, in the field of economy and organizing units in which activities for the demands of the home market predominate, lower variability of accumulation indicators than those of profit. This variability results firstly from the fundamental duty of the economic unit paying turnover tax.

The relations, capital assets — labour — financial accumulation are expedient instruments in a comparative analysis of economic effects. The accuracy of these effects depends to a large extent, on the system of prices, however when taking into consideration the deforming activities of a closer field the influence of the price system decreases.

The attempt at examining these relations in small industry seems to indicate in practice the need of increasing the degree of technical labour equipment in co-operatives, which is possible i. a. by way of maximum utilization of non-limited investments.

The comparison of relations also confirms the need of assurance on the part of industry organizations for a greater degree of organized industry activity.